

В статье освещены лингводидактические основы организации самостоятельной работы будущих учителей нефилологических специальностей в процессе изучения лексикологии и фразеологии украинского языка с учетом особенностей образовательно-воспитательного процесса современного педагогического вуза. С актуальных научных позиций освещены пути организации самостоятельной работы будущих педагогов по украинскому языку (по профессиональному направлению).

Ключевые слова: самостоятельная работа, будущие учителя, студенты нефилологических специальностей, изучение лексикологии и фразеологии украинского языка, учебные мотивы.

The article deals with the lingua-didactic foundations of organization of students' independent work (students of non-philological specialty) during the process of studying Lexicology and Phraseology of Ukrainian language considering peculiarities of educational process at modern high educational establishment. Basing on the positions of actual scientific groundings there are delighted ways of organization of independent work (in Ukrainian language of professional direction) of future pedagogues.

Key words: independent work, future teachers, students of non-philological specialty, studying Lexicology and Phraseology of Ukrainian language, educational motives.

УДКУДК 811.161.2:81'367

Григоренко І.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР АВТОРСЬКОЇ МЕТАФОРИ В ПОЛІТИЧНІЙ САТИРІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (ПОЕМИ «СОН» ТА «КАВКАЗ»)

У статті розглянуто концептуальний простір метафорики Тараса Шевченка в його політичній сатири, зокрема у поемах «Сон» та «Кавказ». Автор стверджує, що завдяки метафорам Шевченко створює ментальні моделі світосприйняття, картини світу, спільної для українців різних поколінь.

Ключові слова: метафора, концепт, концептуальна метафора, картина світу, Тарас Шевченко.

Творчість Шевченка останніми роками фактично «набила оскомину» як пересічним читачам і поціновувачам художнього слова, так і літературознавцям. Це пояснюється і радянським поверховим поглядом на Шевченка як на революціонера, поводиря народних мас до світлого майбутнього, і українофільською у лапках шароварщиною: вивішуванням портретів діда у смушевій шапці по шкільних кабінетах, «вишиванковим»

відзначенням пам'ятних дат, численними світоглядними кліше та «канонізацією» письменника.

Чималу кількість наукових праць, присвячених життю і творчості Шевченка, маємо на сьогодні. Опрацьовано безліч архівних матеріалів. Здавалося б, межі його генія можемо вважати умовно досягнутими. Однак Шевченко, на нашу думку, та й на думку багатьох, ніколи не був таким сучасним, як сьогодні. Здається, його так глибоко, на ментальному і психологічному рівні, не розуміли ніколи, як зараз. Тому раз у раз ми повертаємося до його спадку, раз у раз відкриваємо Його знову.

Актуальність творів Шевченка для кількох генерацій українців, що жили і живуть у абсолютно різних соціально-політичних умовах, пояснюється універсальною ментальною образністю його поезії, глибинною метафоричністю, що поєднує покоління.

Метою статті є аналіз авторської метафори в політичній сатири Тараса Шевченка на матеріалі поем «Сон» та «Кавказ», а основним завданням – визначення концептуального простору метафор поета.

Не бажаючи послуговатися кліше, без них все ж не обійдемося. Шевченко – Геній, Українець, що спілкується з кожним з прийдешніх поколінь українців, він однаково зрозумілий, доступний, близький, рідний і українцям другої половини кінця ХІХ століття, і українцям усього ХХ століття, і українцям ХХІ століття. Пророчість його слів не перестає дивувати і захоплювати нас.

І мертвим, і живим, і ненарожденним... Так він звертається своїми творами до кожного українця в усі часи. Його спілкування крізь віки можливе, в тому числі, і завдяки метафорам – своєрідним ментальним кодам, за висловом М. Джонсона, фігурам мислення, а не мовлення [6].

Метафору ніколи не обминала гносеологічна увага: її теоретична історія нараховує не одне тисячоліття і увібрала в себе багатонаціональний та різноманітний досвід її вивчення. Серед персоніфікованих творців цієї історії Арістотель та Квінтіліан, Анандавардхана і Бхамахі, ал-Джурджані і Шабістарі, Гервасій Мельклейський та Еберхард, Оккам і Рамус, Гегель, Потебня, Ортега-і-Гассет, Блек та багато-багато інших.

У літературознавчому аспекті метафора розуміється як акт цілеспрямованого творчого мислення. Створення метафори, а також її декодування та розуміння – процес узагальненого людського мислення [3, с. 9]. Завдяки метафорам Шевченко і створює ментальні моделі світосприйняття, картини світу, спільної для українців різних поколінь. Його метафорика за своєю суттю концептуальна. Тобто метафори вибудовують не просто поняття, а концепти як вербалізоване вираження певного культурного контексту з усім розмаїттям супровідних значень, уявлень й асоціацій, який є, у свою чергу, елементом концептуальної картини світу.

Концептуальна метафора – засіб вербалізації, а значить і творення концепту світу як окремої людини, так і людської спільноти. І. В.Бондаренко вказує, що при концептуальній метафорі виникає аномалія, яка дозволяє

осмислити явища одного виду в термінах явища іншого виду [1, с. 20]. концептуальна метафора виникає у всіх аспектах людського життя. Завдяки їй ми формуємо наше спілкування, думки та хід мислення.

Концептосфера Шевченка досі не осягнута науковцями. Концепти його творів, безперечно, входять у мовну картину світу українців. Особливо актуальними сьогодні стають концепти, що містяться політичній сатирі письменника, зокрема у поемах «Сон» та «Кавказ». Ці поеми суттєво різняться за жанровими аспектами, але мають спільні концепти, утворені схожою метафориною.

Обидві поеми в цілому можна потрактувати як розгорнуті метафори колоніальної історії зі складною семантикою. Виразно інтеракційна метафора в поемі «Сон» Шевченка – це метафоричний сон ліричного героя, в якому він бачить страждання України масштабно, панорамно. В «Кавказі» ліричний герой хоч і не спить, але так само бачить страждання людей. Спільним для обох поем є концепт бачення – тобто видіння а звідси спільнокореневі – провидіння – провісництво.

Ліричний герой панорамно, всеохопно зрить, видить в обох поемах одне й те ж – страждання народу в неволі. Його видіння-бачення зводиться до кількох ключових концептів, що вибудовують авторську картину світу, спільну для усіх його одноплемінників. Найбільш часто в обох поемах зустрічаємо концепти «сльози» і «кров», що тісно взаємопов'язані і здебільшого розташовуються поруч. Ці концепти кодуються такими метафорами:

У «Кавказі»:

- *і хліб насущний замість кровавим потом і сльозами,*
- *течуть ріки, кроваві ріки,*
- *за горами гори, хмарою повиті, засіяні горем, кровію політі,*
- *всіх імператорів би стало з дітьми і внуками втопить в сльозах удов'їх,*
- *заплач з козаками дрібними сльозами,*
- *понесе з росою мої думи аж до тебе братньою сльозою.*

У «Сні»:

- *Очі! Очі! Нащо ви здалися, чом ви змалку не висохли, слізьми не злилися.*
- *Чи бачить Бог з-за хмар наші сльози.*
- *Оті гори предковічні, що політі кровію людською.*
- *Я свою п'ю, а не кров людськую.*

Всім, хто знайомий з творчістю Шевченка хоча б побіжно, не важко зауважити, що ці концепти є наскрізними не тільки для поем «Сон» і «Кавказ», а й загалом для усієї поезії Шевченка. Тому концепти «сльози», «кров» потребують окремого аналізу, на якому зараз спинятися не будемо.

Т. Шевченко був великим майстром з малювання контрастних картин. На контрасті, зокрема, вибудований в обох поемах концепт «слава».

У «Кавказі»: *Слава! Слава! Хортам, і гончим, і псарям, І нашим батюшкам-царям Слава! І вам слава, сині гори, Кригою окуті, І вам, лицарі великі, Богом не забуті.*

У «Сні»: *Москва розкопала високі могили – нашу славу. Натомість підданці славлять царя просто вигуками «Ура»: Ура! Гуля наш батюшка, гуля.*

На антитезі будується в Шевченкових поемах і концепт «неправда», який асоціюється з отрутою чи за аналогією горілкою:

○ «Кавказ»: *а правда наша п'яна спить..., довелось запить з московської чаши московську отруту;*

○ «Сон»: *московська блекота, якою політи квіти України.*

Наступним концептом, що наявний в обох поемах, є концепт «повстання» на позначення боротьби за справедливість, волю і кращу долю:

○ «Сон»: *мерці за правдою встають;*

○ «Кавказ»: *встане правда, встане воля.*

Концепт «воля» особливо виразний на тлі картин суцільної неволі в обох поемах і перебуває в антитетичній парі з концептом «неволя», значно ширше сформульованими метафоричними висловами: *латану свитину з каліки знімають, розпинають вдову за подушне* («Сон»). Фактично вся поема «Сон» – суцільна концептуальна метафора неволі. І тільки в «Кавказі» звучить обнадійливо: *не вмирає душа наша, не вмирає воля.*

У «Кавказі» та у «Сні» спільний стрижневий концепт, сформований набором вищенаведених метафор, – несправедливість: космічна не за масштабом, а за смыслом – всеосяжна, незбагненна і нездоланна. Несправедливість як антипод справедливості. Вона була, є і буде, бо так влаштований світ: без зла не видно добра і навпаки.

Джерелом страждань людей в обох поемах є столиця імперії. Концепт «столиця» потрактований у обох поемах у значенні столиця неправди і неволі, лиходійства – столиця імперії будь то Москва чи Петербург.

У «Кавказі» Москва – столиця імперії, в якій *од молдованина до фіна на всіх язиках все мовчить*. У «Сні» Петербург – *...то город безкрайї. Чи то турецький, чи то німецький, а може, те, що й московський. Церкви та палати, та пани пузаті, і ні однісінької хати. ...Москва випалила і Дніпро спустила...*

Концепт «столиця» доповнюється концептом «цар». Цар – провідник несправедливості, той, хто її продукує у столиці зла, столиці імперії. «Сон»: *о царю поганій, царю проклятий, лукавий*. У Кавказі Шевченко натякає на царську вседозволеність, ніби виправдану Біблією: *що цар якийсь-то свині пас та дружню жінку взяв до себе, а друга вбив. Тепер на небі.*

Присутній в обох поемах, що зображають нерадісні картини людського страждання, і концепт «надія». Для Шевченка це, безперечно, надія на краще, хоч і дуже примарна. У «Сні» він сподівається, що *є країна, не полита сльозами, кров'ю*. У «Кавказі» закликає: *борітеся – поборете. Вам Бог помагає.*

Отже, концепти у Шевченка ніби згустки культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. Його концепти не лише мисляться, вони переживаються. Вони – предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді й зіткнень. Концепт у поемах Шевченка – своєрідний код, доступний носіям спільної культури та ментальності. Проте варто зазначити, що метафори, які беруть участь у творенні певних концептів, є невичерпним, а її інтерпретація – нескінченною. Тому Шевченко в процесі створення метафоричної моделі передбачає можливі шляхи їх декодування метафори, окреслює поля можливої інтерпретації образів. Усі метафори Шевченка будуються на складних асоціативних зв'язках, що й витворюють коцептосферу поета. Ці концепти відбивають цілісну картину світу українця, яка існує поза мовним простором, і лише вербалізується в ньому. Тому основним методом декодування концептуальних метафор Шевченка є асоціативне мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко И.В. Что лежит в основе концептуальных метафор? / И. В. Бондаренко // Когнитивно-коммуникативные аспекты филологических и методических исследований. – Калининград: Изд-во Калинин. гос. у-та, 2001. – С.19 – 21.
2. Грузберг Л. Концептуальная метафора [Электронный ресурс] / Л. Грузберг // Научно-методический, культурно-просветительский ЖУРНАЛ «Филолог» Пермского государственного педагогического университета. – 2004. – № 5. – Режим доступа: http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_5_101 – Назва з екрану.
3. Дудченко М. Н. Поэтическая метафора и способы ее воссоздания в украинских стихотворных переводах (на материале украинских стихотворных переводов англоязычной поэзии) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М. Н. Дудченко. – К., 1974. – 31 с.
4. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем [Электронный ресурс] / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – Режим доступа: http://www.metaphor.nsu.ru/lacoff_2.htm – Заголовок з екрану.
5. Шевченко Тарас. Кобзар [Электронный ресурс] / Тарас Шевченко. – Режим доступа: <http://www.e-reading.me/book.php?book=1000311>– Заголовок з екрану.
6. Johnson M. The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination and reason / M. Johnson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 272 p.

В статье рассмотрено концептуальное пространство метафор Тараса Шевченко в его политической сатире, в частности в поэмах «Сон» и «Кавказ». Автор утверждает, что благодаря метафорам Шевченко создает ментальные модели мировосприятия, картины мира, общей для украинцев разных поколений.

Ключевые слова: метафора, концепт, концептуальная метафора, картина мира, Тарас Шевченко.

The conceptual space of the metaphors in political satire by Taras Shevchenko discussed in the article (the poem «Dream» and «Caucasus»). The author argues that because of Shevchenko's metaphors creates mental models of perceiving the world, pictures of the world, which is common to the different generations of Ukrainians.

Keywords: metaphor, concept, conceptual metaphor, pictures of the world, Taras Shevchenko.